

INSTITUCIONALNO OBLIKOVANJE ZNANJA O BOSANSKOM SREDNJOVJEKOVLJU TOKOM SOCIJALISTIČKOG DOBA, S POSEBNIM OSVRTOM NA ISTRAŽIVAČKI PROJEKAT “DRUŠTVENI CILJ XIII/2”

Dženan Dautović
Zavičajni muzej Travnik
Filozofski fakultet – Univerzitet u Tuzli
dzenandautovic@gmail.com

Apstrakt: Članak je posvećen analizi razvojne linije historiografije o bosanskohercegovačkom srednjovjekovlju tokom vremena postojanja socijalističke Jugoslavije. Autor je pokušao da identificira različite oblike utjecaja političkih institucija i poluga moći na proizvodnju znanja o ovom periodu bosanske prošlosti. Prvi dio rada posvećen je općem odnosu socijalističkih zemalja prema historiografskom znanju, te komparaciji situacije na području Jugoslavije. Ranije ponavljani opći stav da je na području Jugoslavije represivni pritisak vlasti bio daleko mekši u odnosu na Sovjetski Savez i druge članice Varšavskog pakta, ponovo se pokazao ispravnim i dobio nove analitičke potvrde. Drugi dio članka bavi se evolutivnim razvojem projekata pisanja sinteze o bosanskoj prošlosti, koji su redom, jedan za drugim, završavali velikim gubitkom kako vremena tako i ugleda, te stvaralačke snage. Konačno, u završnom dijelu teksta fokus analize usmjeren je prema konkretnom razvoju istraživačkog projekta “Društveni cilj XIII/2”, njegovim konačnim rezultatima, te pokušaju razumijevanja povoljnih okolnosti koje su dovele do veoma pozitivnih krajnjih rezultata.

Ključne riječi: historiografija, ideologije, medievistika, Bosna i Hercegovina, Socijalistička Jugoslavija, marksizam, sinteze, DC XIII/2.

Abstract: The article is dedicated to the analysis of the developmental line of historiography on the Bosnian and Herzegovinian Middle Ages during the

existence of socialist Yugoslavia. In particular, an attempt is made to identify various forms of influence of political institutions and levers of power on the production of knowledge about this period of Bosnian history. The first part of the paper is dedicated to the general attitude of socialist countries towards historiographical knowledge, and to a comparison of the situation in the territory of Yugoslavia. The previously repeated general view that in the territory of Yugoslavia the repressive pressure of the authorities was much softer than in the Soviet Union and other members of the Warsaw Pact has once again been proven correct and has received new analytical confirmation. The second part of the article deals with the evolutionary development of projects for writing a synthesis on the Bosnian history, which, one after the other, ended with a great loss of both time, reputation, and creative strength. Finally, in the final part of the text, the focus of the analysis is directed towards the specific development of the research project “Social Goal XIII/2”, its final results, and an attempt to understand the favourable circumstances that led to very positive final results.

Keywords: Historiography, ideologies, medieval studies, Bosnia and Herzegovina, Socialist Yugoslavia, Marxism, syntheses, DC XIII/2.

Uvod¹

Institucionalno orijentirano i političkim elitama definirano oblikovanje znanja o određenom historijskom periodu neminovno je površna rabota,

¹ Iskreno zahvaljujem urednici ovog broja *Historijskih traganja* dr. Sabini Veladžić na iznimnom trudu koji je uložila kako bi ovaj rad bio što konciznije napisan i konkretiziran. Također zahvaljujem recenzentima, koji su, svako na svoj način jako doprinijeli da se ovaj tekst unaprijedi. Moram zahvaliti i akademiku prof. dr. Husniji Kamberoviću koji mi je oko 2011. godine, tada kao još uvijek studentu II ciklusa studija na Odsjeku za historiju omogućio uvid u arhivu Instituta za istoriju koja je bila od krucijalnog značaja za obradu teme projekta DC XIII/2, te bibliotekaru Instituta Igoru Miškoviću koji mi je građu i fizički donio na uvid. Tada je građa pregledana u sklopu izrade završnog diplomskog – master rada “Historiografija o srednjovjekovnoj Bosni 1945–2012”, no, morala je proći skoro jedna i po decenija da i sam autor dođe do stadija da se može suočiti sa njom u barem približno potrebnom kapacitetu. Naposljetku, zahvaljujem i kolegi dr. Fuadu Ohronoviću i osoblju Arhiva Bosne i Hercegovine (dalje: ABiH) u Sarajevu, koji su mi omogućili uvid u rijetko korišten i još uvijek nesređen arhivski fond Komisije za istoriju Centralnog komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine, koji mi je za konkretnu temu iz naslova značio manje od očekivanog, ali mi je dao neprocjenjive dodatne spoznaje o kontekstu i shvatanju uloge historijske nauke u okviru socijalističke političke ideologije.

namijenjena ne historičarima i drugim profesijama koje se znanstveno bave poviješću, nego prije svega širim čitalačkim masama čije je znanje subjekt željenog oblikovanja. Odnos historiografije i vladajuće ideologije u zemljama sa socijalističkim društvenim uređenjem tokom 20. stoljeća posebno je važna i zanimljiva istraživačka tema, koja je zaokupila pažnju historičara iz bližeg ili daljeg susjedstva,² no, na prostoru Bosne i Hercegovine još nije doživjela svoju punu revalorizaciju.³ Treba precizirati da na ovom mjestu ne govorimo o marksističkoj metodi bavljenja prošlošću, koja je i danas itekako vitalna i u upotrebi,⁴ nego o mehanizmima koje su poluge vlasti u komunističkim zemljama upotrebljavale kako bi promicale svoju ideologiju

² David A. J. Reynolds, *Revisiting History in Communist Europe. Constructing Counter-Revolution in 1956 and 1968*, London: Anthem Press, 2020.

³ Ova primjedba se odnosi isključivo na nedostatak sintetskog djela o razvoju historijske misli u socijalističkoj Bosni i Hercegovini. Nasuprot tome, tokom zadnjih nekoliko decenija pojavilo se više zbornika radova koji su parcijalno sagledavali određene segmente ove tematike: *Istorijska nauka o Bosni i Hercegovini u razdoblju 1990–2000*, ur. Enver Redžić, Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine (dalje: ANU BiH), 2003; *Naučni skup Historiografija u Bosni i Hercegovini od 1990. do 2003. godine*, ur. Adnan Huskić – Husnija Kamberović, Sarajevo: Friedrich Naumann Stiftung, 2003; Husnija Kamberović, *Historiografija u Bosni i Hercegovini u službi politike*, Zagreb: Srednja Europa, 2012; *Prilozi o historiografiji Bosne i Hercegovine: (2001–2017)*, Vol. 1–2, ur. Dževad Juzbašić – Zijad Šehić, Sarajevo: ANUBiH, 2020; Amir Duranović, *Povijest, historija, historiografija*, Sarajevo: Udruženje za modernu historiju, 2020.

⁴ O prisutnosti marksističke historiografije u modernoj historijskoj misli: *Marxist History-writing for the Twenty-first Century*, ur. Chris Wickham, Oxford: Oxford University Press, 2007; *Marxist Historiographies. A Global Perspective*, ur. Q. Edward Lang – Georg G. Iggers, London – New York: Routledge, 2016; *What's Left of Marxism. Historiography and the Possibilities of Thinking with Marxian Themes and Concepts*, ur. Benjamin Zachariach, Lutz Raphael, Brigitta Bernet, Oldenbourg: De Gruyter, 2020; "Glavna karakteristika ovih principa bila je promocija dijalektičko-materijalističkog pogleda na svijet, utemeljena na zamisli da postoje 'univerzalni zakoni' koji usmjeravaju povijesni proces, kao i shvaćanje da ekonomski faktor predstavlja osnovu od koje zavise svi drugi fenomeni. (...) Povijest čovječanstva trebalo je promatrati u kontekstu pravilne smjene socioekonomskih formacija koje su ujedno pružale i okvir za njegovu periodizaciju (...) Ključni organizirajući koncepti bili su pri tom klasna borba i revolucija kao pokretačke sile društvenog razvoja. Tumačilo se da u svakoj od društvenih formacija, izuzev u prvobitnoj zajednici i komunizmu, postoji sukob između vladajuće klase koja posjeduje sredstva za proizvodnju (robovlasnici, feudalski, buržoazija) i podčinjenih klasa (robovi, seljaci, proletari)." Snježana Koren, *Politika povijesti u Jugoslaviji (1945–1960)*, Zagreb: Srednja Europa, 2012, 118.

bratstva i jedinstva naroda, te besklasnog društva.⁵ Kao dodatna zanimljivost pokazuje se da je analiza proučavanja medievistike u socijalističkim zemljama prilično razvijenija u odnosu na proučavanja drugih historijskih epoha,⁶ što ne treba da iznenađuje s obzirom na centralni značaj srednjovjekovnog doba u marksističkom shvatanju historije europskih civilizacija.⁷

Ipak, model odnosa kakav je prema historijskoj nauci postavljen u Sovjetskom Savezu nije bio slijepo slijeđen u socijalističkoj Jugoslaviji. Staljin je svojim *Pismima* objavljenim 1930-ih godina u *Bolsheviku* radikalno prekinuo sa historiografskom tradicijom škole Pokrovskog,⁸ izlažući svoja

⁵ Jugoslavenska varijanta komunističke ideologije je poodavno privukla pažnju istraživača komunizma sa zapada: A. Ross Johnson, *The Transformation of Communist Ideology: The Yugoslav Case, 1943–1953*, Cambridge: The MIT Press, 1972; Carol S. Lilly, *Power and Persuasion. Ideology and Rhetoric in Communist Yugoslavia, 1944–1953*, Boulder: Westview Press, 2001.

⁶ Alexander Kazhdan, “Soviet Studies on Medieval Western Europe: A Brief Survey”, u: *Speculum*, Chicago: The University of Chicago Press, 1982, br. 57/1, 1–19; Antonin Kalous, “Medieval Research in the Czech Republic”, u: *Annual of Medieval Studies at CEU*, Budapest: The Central European University, 2009, br. 15, 213–219; Chris Wickham, “Memories of Underdevelopment: What Has Marxism Done for Medieval History, and What Can It Still Do?”, u: *Marxist History-writing for the Twenty-first Century*, ur. Chris Wickham, Oxford: Oxford University Press, 2007, 32–48; Michael Antolović, *Dijalog s povodom 8: Intelektualna autobiografija i historijska antropologija Arona Gureviča*, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2015; Nedavno je objavljen jako koristan Zbornik radova: *Marxism and Medieval Studies. Marxist Historiography in East Central Europe*, ur. Martin Nodl, Piotr Węcowski, Dušan Zupka, Leiden – Boston: Brill, 2024. Iako je baziran, nažalost, gotovo isključivo na poljsko-čehoslovačko-mađarskim iskustvima bavljenja srednjim vijekom u socijalističkim režimima, ovaj zbornik može biti koristan za generalno znanje o nama interesantnim procesima.

⁷ “There are reasons to believe that no other country produced so many texts citing the word ‘feudalism’ in the title as XX century Russia. This shouldn’t come as a surprise for feudalism was one of the basic notions of Soviet ideology essential as a means of explaining country’s past which, in turn, was crucial in asserting its present identity. The pretence of being a socialist society, or, rather of having reached the historical stage of socialism was rigidly linked to the more general idea of a logical sequence of historical stages, or formations, of pre-class society, ancient slavery, feudalism and capitalism. Needless to say, an absolute majority of Soviet-period texts on feudalism were not worth the paper they were written on because their authors had only a very vague idea of what is it all about”. Igor Filippov, “The Notion of Feudalism in Russian Historiography”, u: *El temps i l’Espai del Feudalisme*, ur. Flocel Sabaté – Joan Farré Lleida: Pagès editors, 2004, 149.

⁸ O ličnosti ovog “najutjecajnijeg čovjeka općenito u intelektualnom životu Sovjetskog Saveza” i njegove historiografske škole vidjeti: Смиљана Ђуровић, *Марксистичка историографска школа Покровског*, Београд: Институт за савремену историју, 1977; Arup Banerji, *Writing History in the Soviet Union. Making the Past Work*, London – New York: Routledge, 2018, 38–45.

viđenja metodoloških postavki i konačnih ciljeva historiografskog rada. Ne treba ovo Staljinovo uplitanje u historiografiju, kao i skoro sve druge aspekte društvenog života Sovjetskog Saveza potcjenjivački ocjenjivati kao hir tiranina. Ogromna lična biblioteka koju je posjedovao i intenzivno konsultirao te gotovo frenetične radne navike pokazuju jedan načitani eruditski um, koji je težio novim znanjima i njihovoj primjeni, gotovo renesansnog čovjeka koji je bio daleko iznad svoje okoline i saradnika, što zapravo njegovu neposrednu ulogu u stradanju miliona života čini još monstruožnijom.⁹ Kao posljedica ovog interveniranja ideologije u historijsku nauku, historiografija je u Sovjetskom Savezu znatno unazađena, prevladala je njena propagandno-politička funkcija, a historičar je srozan od naučnika na činovnika.¹⁰

Najsličniji primjer u jugoslavenskim okvirima može se pronaći u čuvenom eseju Milovana Đilasa "O nacionalnoj istoriji kao vaspitnom predmetu", koji se zapravo pokazuje kao plića verzija Staljinovog imperativa u pogledu bavljenja prošlošću, u kome se klasične kategorije poput borbe klasa i načina proizvodnje zamjenjuju sa naglašavanjem političke prošlosti, događajne historije i uloge važnih ličnosti. Đilas je pokušao da postavi vlastiti imperativ: "Prvo, svaki rad na nacionalnoj istoriji, kao i u kojoj bilo naučnoj oblasti, treba da se odvija na osnovi dijalektičkog materijalizma, to jest – na osnovi ideologije internacionalne radničke klase, odnosno naše Komunističke partije Jugoslavije".¹¹ Ne postoji mjesto sumnji da je Đilas

⁹ Cf. Geoffrey Roberts, *Stalin's Library. A Dictator and his Books*, New Haven: Yale University Press, 2022.

¹⁰ Ђорђе Станковић – Љубодраг Димић, *Историографија под надзором. Прилози историји историографије I*, Београд: Службени лист СРЈ, 1996, 145.

¹¹ Милован Ђилас, "О националној историји као васпитном предмету", у: Комунист, Београд: Централни комитет Комунистичке партије Југославије, 1949, бр. 3/1, 57. Анцић је нагласио да би уз овај Ђиласов текст, ради потпуног sagledavanja контекста, trebalo dodatno pročitati još jedan u isto vrijeme nastali dokument: "Analiza nastavnih planova i programa humanističkih predmeta sa gledišta idejnosti i partijnosti na filozofskim, pravnim i ekonomskim fakultetima", kojeg je oblikovala Ideološka komisija Centralnog komiteta KPJ, pod predsjedavanjem upravo samog Đilasa. Cf. Mladen Ančić, "Neuspjela emancipacija. Hrvatska akademska historiografija i parcijalna kolektivna pamćenja", u: *Hercegovina*, Mostar: Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru, 2022, br. 8, 189, napomena 21.

svoju inspiraciju i modele pisanja imao upravo u naznačenim Staljinovim programatskim spisima.¹²

Ipak, Đilasove ideje ili, bolje rečeno, ideološka represija u Jugoslaviji nije se prelila na historiografiju ni izbliza u tolikoj mjeri kao u Sovjetskom Savezu. Vodeći medievisti iz Srbije – Sima Ćirković i Hrvatske – Neven Budak, u svojim analizama proučavanja srednjeg vijeka u socijalističkoj Jugoslaviji nude gotovo identične zaključke – režimskog pritiska na historičare nije bilo, a određeni se utjecaj može prepoznati prije svega na popularnosti/nepopularnosti određenih tematskih okvira.¹³ Koliko god su nam značajna ova svjedočanstva savremenika, s druge strane, treba istaknuti kako je

¹² S. Koren, *Politika povijesti u Jugoslaviji*, 237.

¹³ “Други значајни прелом пратио је револуцију, социјализам и прихватање марксистичког погледа на свет. Тај прелом не пада нарочито у очи када се прелиставају научни часописи из прве послератне деценије. Он се није манифестовао у прихватању нове фразеологије или шаблона у начину излагања резултата истраживања. Ипак, тај прелом објективно постоји и може се поуздано препознати у померању тежишта историјског интересовања, измењеној тематици, у општим концептима примењиваним у проучавању социјално-економске проблематике, у новим и другојачијим мерилима вредновања историјских појава и збивања. Има, вероватно, више разлога што је прелаз од предратне историографије ка марксистичкој протекао без драматичних судара и без опадања нивоа научног рада, што се може запазити у неким историографијама. Најважнији је, по моме мишљењу, степен слободе и аутономије који су научници у овој земљи уживали и у оним најтежим послератним годинама. Важну околност представља и одсуство једне догматизоване службене верзије марксизма, која би униформно била наметана са стране. Не треба, најзад, изгубити из вида ни став генерације историчара која је тада, носећи одговорност за развој науке, бранила њен ниво и њено достојанство.” Сима Ћирковић, “Методолошки проблеми проучавања средњовековне српске историје”, у: *О историографији и методологији*, Београд: Историјски институт, 2007, 208-209; “Communist influence was reflected in the topics chosen for research, in discourse, in the way modern history was evaluated, and – though not so extensively – in methodology. Medieval and early modern history and, to some extent, the history of the nineteenth century, were spared these influences. (...) The most important consequence of communist government was the isolation of Croatian historical writing from foreign historiographies, western and eastern alike. This led to a certain self-sufficiency and loss of interest in the histories of other peoples and regions, thus stressing the national character of Croatian history and pushing Croatian historians towards nationalism.” Neven Budak, “Post-socialist Historiography in Croatia since 1990”, у: *(Re) Writing History – Historiography in Southeast Europe after Socialism*, ур. Ulf Brunnbauer, Berlin: LIT Verlag, 2004, 130–131.

potpuno u pravu i Branimir Janković u svojim zaključcima o skoro potpunoj neistraženosti ovog problema.¹⁴

U okviru ovog teksta nećemo analizirati teorijske i metodološke postupke i razmišljanja bosanskohercegovačkih historičara socijalističkog perioda, što je također značajna tema, kojoj treba posvetiti posebnu raspravu.¹⁵ Fokus našeg istraživanja bit će usmjeren prema nešto ograničenijem uzorku – historiografiji o bosanskohercegovačkom srednjovjekovlju, ali i ograničenijoj metodi – pokušaju utvrđivanja uloge vladajućih institucija u oblikovanju i produkciji znanja o srednjem vijeku. Osnovni razlog ovom izboru krije se u potentnosti teme, budući je srednjovjekovlje na ovim prostorima epicentar izbijanja gotovo svih, kako vladajućih tako i opozicionih, ideologija koje su se javljale tokom posljednjeg stoljeća i pol.¹⁶ Već je naglašeno kako vladajuće strukture nisu mnogo pažnje posvećivale srednjem vijeku. Samo na nivou slikovitog primjera možemo spomenuti da uvid koji smo ostvarili u arhiv Komisije za istoriju Centralnog komiteta Saveza komunista (CKSK) Bosne i Hercegovine pokazuje prije svega interes za teme poput historije radničkog pokreta i komunističke partije, formiranje i njegovanje kulture sjećanja na ulogu KPJ u ratnim dešavanjima i na pobjedu nad okupatorom i njegovim domaćim saveznicima itd. Dokument o planiranju obilježavanja važnih godišnjica tokom perioda 1986–2000. godine zorno svjedoči tome. Komisija je identificirala veliki broj važnih događaja koje treba obilježiti, no od njih se samo dva odnose na srednjovjekovni

¹⁴ "Ostajanje na razini iznošenja općih ocjena značilo je neupuštanje u detaljniju analizu; stoga nije razriješeno u kojoj je mjeri hrvatska, slovenska ili srpska, odnosno jugoslavenska historiografija uopće bila marksistička". Branimir Janković, *Mijenjanje sebe same. Preobrazbe hrvatske historiografije kasnog socijalizma*, Zagreb: Srednja Europa, 2016, 35.

¹⁵ Gore spomenuta knjiga B. Jankovića *Mijenjanje same sebe* može poslužiti kao ogledni primjer kako bi se takva istraživanja mogla postaviti i obraditi. Vidjeti od str. 15 nadalje.

¹⁶ O evoluciji utjecaja ideologije na znanstvenu medievistiku Cf. Dubravko Lovrenović, "Bosanski mitovi", u: *Bosanska kvadratura kruga*, Sarajevo – Zagreb: Synopsis, 2012, 215–247; Dženan Dautović, "Mapiranje ideologija u historiografiji o srednjovjekovnoj Bosni", u: *Preporod Journal*, Zagreb: KDBH Preporod, 2018, br. 208–209, 65–73; Nedim Rabić, "In Search of an Acceptable Past: The Bosnian Middle Ages and National Ideologies", u: *Balkan Historiographical Wars: The Middle Ages*, ur. Diana Mishkova – Roumen Daskalov, Cham: Palgrave Macmillan, 2025, 275–317.

period – 800. godišnjica izdavanja Povelje bana Kulina 1989. i 600. godišnjica Čajničkog evanđelja 1990. godine.¹⁷ Sve navedeno uopće ne iznenađuje i potpuno je u skladu s odlukom o historiji donesenoj na V kongresu KPJ iz 1948. godine.¹⁸ Razmišljalo se u Komisiji za istoriju na koji način da u kalendar unesu i svoj omiljeni ideološki konstrukt – pitanje “bogumilske crkve”, međutim nisu pronašli niti jedan datum za koji bi se mogli vezati, što ipak nije umanjilo atraktivnost ovog konstrukta za režimske ideologe i njihove historiografske pridvorice.¹⁹

Ono što će biti analizirano u članku jesu primjeri u kojima se ideologija vladajuće KPJ ipak infiltrirala u historijsku nauku o bosanskom srednjovjekovlju, bilo pozitivno u vidu usmjeravanja neophodnih materijalnih sredstava za pokretanje naučnih inicijativa, bilo negativno pokušavajući da njene tokove usmjeri u vlastita unaprijed definirana i samim time ukalupljena korita. Hronološki se okvir ovih procesa može pratiti u tri osnovne faze. Najprije dominira težnja za centralizmom, po ugledu na sovjetski model, no ne centralizmom kakav je bio za vrijeme prve Jugoslavije s dominacijom jedne (srpske) nacije, nego uz svijest o željenom jugoslavenskom zajedništvu nasuprot eventualnih separatističkih težnji republika, odnosno posebnih nacija. U odnosu prema srednjovjekovlju ovu fazu karakteriziraju dominacija ekonomskih tema, suzbijanje istraživanja posebnosti pojedinih dijelova nove zemlje i njihovih odnosa s inostranim političkim subjektima, te veliko

¹⁷ ABiH, fond: Komisija CKSKBiH za istoriju (Dalje: KCI), fascikl 07, “Prijedlog događaja i ličnosti iz političke i kulturne istorije Bosne i Hercegovine za obilježavanje na saveznom nivou za period 1986 – 2000”.

¹⁸ “(...) треба організувати рад на изради и изучавању історії наше Партиї, історії радничког покрета наше земље, історії НОБ-а и проблем соціалізма код нас”, Станковић – Димић, *Історіографія под надзором*, 183.

¹⁹ Diskusija Hasana Grabčanovića na IV sjednici Komisije za istoriju CKSK BiH: “(...) ali stoji da tom bogumilstvu koliko god smo posvećivali pažnju, treba posvećivati daleko više jer ima izuzetan istorijski značaj”. ABiH, KCI, fascikl: razno 1976–1990, “Magnetofonski snimak sa IV sjednice Komisije CK SKBiH za istoriju, održan dana 12. 3. 1987. godine”, 15/3. O opstojnosti bogumilskog mita u raznim ideološkim diskursima Cf. Dubravko Lovrenović, “Od bogumilskog mita do hegemonističkih pretenzija (Povijest jedne krivotvorine: od biskupa Nikole Modruškog do akademika Muhameda Filipovića)”, u: *Zbornik o Pavlu Anđeliću*, ur. Marko Karamatić, Sarajevo: Franjevačka teologija, 2008, 169–303.

forsiranje mita o bogumilima u Bosni, koje je odgovaralo tadašnjem režimu jer je proizvedena konkurencija Rimskoj crkvi, prema marksističkim postavkama jednoj od osnovnih poluga opresije viših klasa nad nižim tokom "mračnog doba". Zatim je nastupio proces, kako ga je Kuljić definirao "kritičkih faza promjene integrativnih strategija, naročito od kraja 1960-ih godina",²⁰ kada su se dešavali pokušaji očuvanja ravnopravnosti nacija, što je naglašeno i ustavnim priznanjem šeste nacije, tj. Muslimana, te je istovremeno pokrenulo i dezintegrativne procese u federaciji. Srednjovjekovlje je i dalje sagledavano u okvirima jedinstvenog geopolitičkog procesa, a mit o bogumilima dosegao svoju metamorfozu i postao noseći mit u potrazi za starinom i potrebi (samo)dokazivanja šeste jugoslavenske nacije. Konačno, treća je faza počela 1980-ih godina, kada je politički pritisak oslabio, liberalnost u društvu porasla, a kritika društvenog sistema postala moguća,²¹ sve to praćeno jakim prisustvom jačanja nacionalnih ideologija: "Slabljenje federacije nužno je povlačilo i decentralizaciju istorijskog sećanja".²²

Nevolje sa sintezama

Historijske monografije, a pogotovo naučni članci nisu pogodan materijal za sagledavanje utjecaja politike na oblikovanje znanja o srednjem vijeku budući su takvi tekstovi u osnovi namijenjeni stručnoj javnosti. Za razliku od njih enciklopedijski tekstovi, kao i opće sinteze historije nekog prostora, mnogo su pristupačniji općoj populaciji, pa samim time i primamljiviji mediji za malverzacije i zlostavljanje historijske nauke u ime "viših ciljeva", kako ih svaka vladajuća ideologija rado definira.

²⁰ "U kritičkim fazama promene integrativnih strategija, naročito od kraja 1960-ih godina, potcjenjivan je rizik romantizovanja nezavisnih istorijskih prošlosti, jer u javnim raspravama nije dovoljno odlučno isticana njihova gotovo neizbežna šovinistička komponenta." Todor Kuljić, *Prevladavanje prošlosti. Uzroci i pravci promene slike istorije krajem XX veka*, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2002, 409.

²¹ O slovenačkom iskustvu razvoja društvene kritike unutar socijalističke društvene paradigme Cf. Jure Ramšak, *(Samo)upravljanje intelekta. Društvena kritika u kasnosocijalističkoj Sloveniji*, Sarajevo: Udruženje za modernu historiju, 2022.

²² T. Kuljić, *Prevladavanje prošlosti*, 409.

Dugo je vremena svaka priča u socijalističkoj Bosni i Hercegovini o sintezi njene prošlosti, uključujući i srednjovjekovni period, prolazila poput brodova između Scile i Haribde. Iz brojnih razloga, ponajviše zbog nepogodne političke klime, pokušaji su spektakularno propadali. Prvi od tih pokušaja jeste kratka rasprava na 150 stranica Ante Babića *Istorija naroda Jugoslavije* objavljena od strane sarajevske "Svjetlosti" u četiri izdanja, prvo u 1946., drugo i treće u 1947. godini, a četvrto 1948. godine.²³ Popularnosti ovog udžbenika svjedoče i tiraži koji su se kretali u (danas) nestvarnim brojkama od 25.000 – 50.000. Međutim, dalja sudbina tog spisa, koji je bio prvenstveno udžbeničkog karaktera, naprasno je prekinuta naredne 1949. godine, kada je postao direktna meta napada Milovana Đilasa, jednog od najviših partijskih činovnika.²⁴ Potpuno oponašajući napad Staljin na Pokrovskog, Đilas se postavlja u suprapoziciju moći u odnosu na Babića, koji pri tome ni sam nije bio bilo ko u KPJ, nego učesnik zasjedanja ZAVNOBiH-a, ministar prosvjete u Prvoj narodnoj Vladi SR BiH, osnivač Filozofskog fakulteta u Sarajevu itd.²⁵ Dakle, na sceni su egzistirali napadi ideoloških moćnika (Staljin, Đilas) na profesionalne historičare koji su i sami djelovali u okviru marksističke misli (Pokrovski, Babić). Đilas Babiću zamjera nedostatak konkretne primjene historijskog materijalizma ("da u prošlosti naših naroda otkrije ne samo one opšte zakonitosti, koje su formulisane u svim znamenitim djelima klasika marksizma-lenjinizma, nego da iznađe u kakvim specifičnim oblicima, na kakav specifičan način i u

²³ Anto Babić, *Istorija naroda Jugoslavije. Dio 1*, Sarajevo: Svjetlost, 1946 i 1947, 1948. Prema Redžiću, bilo je pet izdanja ove knjige, no nismo, uspjeli utvrditi tačan podatak. Cobiss sistem nudi informacije o četiri spomenuta izdanja. Cf. Enver Redžić, *Ante Babić – čovjek i djelo – (1899–1974)*, Sarajevo: ANUBiH, 2001, 25.

²⁴ Više o tome u: Magdalena Najbar-Agičić, *Radi se o časti hrvatske nauke Rasprave o hrvatskoj povijesti ranoga srednjeg vijeka za Historiju naroda Jugoslavije (1949–1950)*, Zagreb: Srednja Europa, 2013, 9–11.

²⁵ O životu, političkom i akademskom djelovanju Ante Babića nije pisano malo, no, ipak se čini da nisu dovoljno revalorizirani njegov lik i djelo. Cf. E. Redžić, *Ante Babić – čovjek i djelo*; Sima Ćirković, "Srednjovjekovna Bosna u delu Ante Babića", u: Anto Babić, *Iz istorije srednjovjekovne Bosne*, Sarajevo: Svjetlost, 1972, 5–8; Esad Kurtović, "Anto Babić 1899.–1999. (Povodom stogodišnjice rođenja)", u: *Bosna franciscana*, Sarajevo: Franjevačka teologija, 2000, br. 13, 241–257.

kakvim konkretnim uslovima se ta opšta zakonitost manifestovala"); zamjera, baš po Staljinovom nalogu, nedostatak historijske analize presudnih događaja i velikih ljudi ("Babićev udžbenik je u svojoj osnovi, zbog svega toga, nacionalno-nihilistički, on potire i prećutkuje ono što je veliko, herojsko i progresivno u našoj prošlosti, one konkretne ljude i pokrete koji su kretali razvitak naših naroda naprijed, a sve to radi prividnog zadovoljenja nekih apstraktnih pojmova o razvitku društva"), a na vrhuncu mu spočitava i potpuno neshvatanje historijskog materijalizma kao naučnog metoda ("odnosno principa istorijskog materijalizma [koje on, uzgred budi rečeno, također nepravilno shvata, o.a.]").²⁶ I pored stvarnih razlika u shvaćanju historije kao nauke i principa njenog izučavanja i pisanja, Đilasova pozicija u KPJ nije ostavljala mogućnost replike, bez obzira na to koliko se Babićeva, vjerovatno i pametna šutnja prikazala kao "dostojanstvo naučnika".²⁷ Moguće da je ova Đilasova kritika bila i osnovni razlog zašto u istoimenom izdavačkom poduhvatu na saveznom nivou iz 1953. godine – *Historija naroda Jugoslavije*, Babića nalazimo samo u Redakcionom odboru,²⁸ a kao autori teksta o srednjovjekovnoj Bosni pojavljuju se Mihailo Dinić i Jaroslav Šidak, koji su ipak bili kadrovi univerzitetskih centara van Bosne i Hercegovine.²⁹ Postoje naznake da je Đilasov spomenuti tekst bio povezan s projektom pisanja *Historije naroda Jugoslavije*,³⁰ a izostanak značajnije reakcije kada se jednom razočarao u pozitivistički napisane tekstove

²⁶ М. Ђилас, "О националној историји као васпитном предмету", 59–60.

²⁷ E. Redžić, *Ante Babić – čovjek i djelo*, 27.

²⁸ Koliko se može shvatiti iz sastanaka redakcije, Babić je predao tekst o bosanskim "bogumilima" za objavu, no, on je bio sustavno iskritikovao od strane Šidaka, koji mu je s pravom našao niz zamjerki i loših tumačenja. Šteta je da Babić nije imao priliku da ponudi tekst iz političke ili ekonomske historije, područja istraživanja u kojima je bio daleko kvalitetniji nego u svom bavljenju vjerskom problematikom srednjovjekovne Bosne. M. Najbar-Agičić, *Radi se o časti hrvatske nauke*, 17.

²⁹ *Historija naroda Jugoslavije I*, Zagreb: Školska knjiga, 1953. Cjelokupna historija srednjovjekovne Bosne je u ovom izdanju svrstana u jedno (11.) poglavlje, a dodijeljeno joj je svega 67 stranica (561–628). Dinić je bio autor svih poglavlja o političkoj historiji, a Šidak poglavlja o Crkvi bosanskoj (dio o umjetnosti je napisao Svetozar Radojčić).

³⁰ Jaroslav Šidak, "Bilješke", u: *Historijski zbornik*, Zagreb: Društvo za hrvatsku povjesnicu, 1949, II/1–4, 373–375; S. Koren, *Politika povijesti u Jugoslaviji*, 237.

u toj sintezi³¹ dovoljno govori o već uspostavljenom i vidljivo manjem stepenu stege vlasti nad historiografijom.

Iako ne spada u klasična sintetska stručna štiva, na ovom mjestu vrijedi posvetiti posebnu pažnju *Enciklopediji Jugoslavije*, izuzetno značajnom projektu pokrenutom od strane Leksikografskog zavoda Socijalističke republike Hrvatske, s ciljem da se znanja o tadašnjoj zajedničkoj zemlji predoče širem čitalačkom krugu na jedan sažetiji i prijemčiv način.³² Objavljena su dva izdanja ove enciklopedije, sa preko 25 godina razlike među njima – 1956 i 1983. U prvom je izdanju separat “Bosna i Hercegovina” objavljen na samom početku drugog toma *Enciklopedije*, na stranicama 1–153, a u drugom izdanju 1–296. U prvom izdanju, srednjovjekovnom periodu bosanskohercegovačke prošlosti posvećeno je deset stranica (38–47), autor pregleda političke povijesti je Anto Babić, dok je tekst “Bosanska kancelarija” napisao Vlado Jakanović s Pravnog fakulteta UNSA, a tekst “Pad Bosne 1463” Dušan Smiljanić, univerzitetski profesor

³¹ Magdalena Najbar-Agičić, *Hrvatska historiografija 1945–1960. Ideološki okvir i putovi razvoja*, (odbranjena doktorska disertacija), Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2011, 366. Svakako treba uzeti u obzir da je i sam Đilas uskoro pao u nemilost vlasti. Cf. Drago J. Stanković, *Anatomija procesa Milovanu Đilasu*, Zagreb: Centar za informacije i publicitet, 1989.

³² Upravo dok završavamo rad na ovom tekstu u Hrvatskoj je održan “Međunarodni znanstveni simpozij *Enciklopedija Jugoslavije* i proizvodnja znanja u socijalističkom poretku (1950–1990)” u organizaciji Sveučilišta Humboldt iz Berlina, Hrvatskog instituta za povijest i Leksikografskog zavoda “Miroslav Krleža” u Zagrebu. Iz prigodne knjižice sažetaka sa simpozijuma, na str. 10, saznajemo: “Na plenarnim sjednicama svih redakcija održanima 27. I. i 12. VI. 1952. K. [rleža] je izložio svoju viziju enciklopedije i njezine društvene uloge. Definirao je zadaću enciklopedije kao “prikupljanje sve političke, kulturne i intelektualne svijesti o vlastitoj pojavi u prostoru i vremenu, svijesti disperzirane i usitnjene mnogobrojnim i izoliranim regionalizmima”; svrha je enciklopedije sabiranje svih nužnih elemenata u jednu sintezu koja neće biti kult romantičnih fraza već objektivni i istinit prikaz fakata. K. drži da EJ mora počivati na socijalističkoj i materijalističkoj dijalektičkoj formuli. Ona neće biti integralistička, ali ni partikularistička, posebice tamo gdje su ti partikularizmi posljedica konzervativnih, idealističkih programa.” Pomalo i očekivano, na konferenciji su teme iz bosanske povijesti, ili općenito srednjovjekovne povijesti bile slabo zastupljene. Treba istaknuti izlaganje Amira Duranovića “Oblikovanje (enciklopedijskoga) znanja o sebi: Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina – Separat iz II izdanja Enciklopedije Jugoslavije u savremenoj historiografskoj perspektivi” čija će pisana verzija zasigurno mnogo obogatiti gore predočene kratke analize.

s Arhitektonskog fakulteta. U drugom su pomoćni tekstovi izbačeni, a glavni se prostire na sedam stranica (79–86), na kojima je originalni tekst iz prvog toma Ante Babića dopunjen intervencijama Redakcije. Treba istaknuti da u rad redakcije drugog izdanja *Enciklopedije Jugoslavije* za SR Bosnu i Hercegovinu nije bio uključen niti jedan medievist,³³ dok je dopuna Babićevog teksta povjerena Marku Vegi,³⁴ koji pak nigdje nije potpisan kao autor. Interesantno je usporediti "originalni" Babićev tekst iz prvog sa dopunjenim tekstom drugog izdanja.³⁵ Dok Babić klasično otvara tekst o srednjovjekovnoj Bosni njenim prvim spominjanjem u pisanim izvorima, Redakcija taj dio "dopunjava" raspravom o različitim teorijama o porijeklu imena Bosna, te sličnim nazivima u drugim dijelovima istočno-centralne Europe, uvodeći nikakvim izvorima potvrđeno slavensko pleme Bosna. Ove promjene bolje shvatamo kada znamo da su proistekle iz još jednog kontekstualno važnog procesa – borbe za priznanje posebnosti nacije bosanskih muslimana, koja se dijelom vodila i na polju historiografije rezultiravši, kako se često dešava u sličnim borbama,

³³ Urednici: Muhamed Filipović i Alojz Benac; redakcija: Đenana Buturović, Nikola Filipović, Pavle Fukarek, Ratimir Gašparović, Kemal Hrelja, Mustafa Imamović, Zdravko Kajmaković, Muhamed Karamehmedović, Zijo Kučukalić, Josip Lešić, Krunoslav Ljolja, Hajrudin Mehmedbašić, Radovan Milanović, Jusuf Mulić, Muhamed Nuhić, Miloš Okuka, Mitar Papić, Muhsin Rizvić, Nusret Šehić, Fabijan Trubelja, Tihomir Vuković, Ljubiša Zečević. Prema svjedočenju Nusreta Šehića ova redakcija je *de facto* postojala samo na papiru: Nusret Šehić, "O organizaciji rada i metodologiji izrade jedinice Bosna i Hercegovina", u: *Prilozi*, Sarajevo: Institut za istoriju, 1986, br. 21, 285.

³⁴ Muhamed Filipović, "Oblast historije i historiografije u EJ – Bosna i Hercegovina", u: *Prilozi*, Sarajevo: Institut za istoriju, 1986, br. 21, 311. Prema sadržaju nekoliko intervencija u Babićev tekst, izražavamo sumnju da je autor baš cjelokupnog novog teksta o srednjovjekovnoj Bosni u *Enciklopediji Jugoslavije* bio isključivo Vego.

³⁵ "Moglo se očekivati da će u novom izdanju Enciklopedije (1983. godine) biti ispravljene eventualne greške i tekst usklađen s rezultatima novijih istorijskih djela. Međutim, u tom izdanju izvršena su umetanja, kao i neke druge intervencije, koje su nedozvoljeno izmijenile tekst prof. A. Babića (...) Isto tako postavlja se i pitanje odgovornosti Redakcije za intervencije u tekstu prof. A. Babića." Desanka Kovačević-Kojić, "Primjedbe na tekst "Srednjovjekovna bosanska država"", u: *Prilozi*, Sarajevo: Institut za istoriju, 1986, br. 21, 261–262. Iako istup autorice ima profesionalnu osnovu te je i većina kritika koje je iznijela opravdana, zanimljivo je istaknuti da je sama, iz nama nepoznatih razloga, odbila saradnju u radu na drugom tomu EJ. M. Filipović, "Oblast historije i historiografije", 309.

nastankom novih mitoloških konstrukcija u potrazi za starinom i historijskim pravom u službi podupiranja identitarnosti.³⁶

Potreba za starinom i kontinuitetom nije dozvoljavala ni nastavak prikazivanja ranog srednjeg vijeka na Babićev način. Prvobitni tekst: "Slaveni su ovdje zatekli opustošenu i rijetko naseljenu zemlju. Na čitavom ovom području nije bilo nikakvih bitnijih ostataka ranije civilizacije" (I izdanje, 39) biva potpuno izmijenjen: "Slaveni su Bosnu zatekli dobro naseljenu Iliro-Romanima, od kojih je ostalo mnogo tragova kulture i civilizacije" (II izdanje, 79). Izbačene su također i neke Babićeve opservacije koje su imale, prema sudu nove Redakcije, malo previše okusa marksizma u sebi, kao npr: "U okviru plemena i njihovih župa, povezanih već u jednu cjelinu, počelo je da se formira klasno društvo i stvaraju prvi elementi državne organizacije" (I izdanje, 39). Interesantno je da je u II izdanju potpuno odbačen termin bogumilstva, koji Babić ekstenzivno koristi u svom tekstu I izdanja.³⁷ Novi tekst spominje Crkvu bosansku "koja se razlikovala od drugih kršćanskih crkava" (II, 80), mada su i dalje bosanski krstjani uvrštavani u krug dualističkih heretika (II, 83). Postoji još nekoliko zanimljivih razlika, a i ove navedene dovoljne su da ilustriraju kako je zamišljeno da jedan enciklopedijski tekst proizvodi znanje o srednjovjekovnom periodu odgovarajućeg sadržaja za vrijeme kada je nastajao, čak i kada su oba izdanja enciklopedije nastala u okviru nominalno istog ideološko-političkog okvira.

Nakon opisanih epizoda iz 1940-ih i 1950-ih godina i naredno je desetljeće obilježeno neuspjelim sintetiziranjem bosanske historije. Naime, 1966. godine Komisija za istoriju CKSKBiH i Savjet za naučni rad SR BiH inicirali su savjetovanje *Pregled historiografskog rada u Bosni i Hercegovini od 1945. do danas* (1966.), na kome su najpozvaniji stručnjaci sumirali razvoj

³⁶ Vezano za srednji vijek, ovi se procesi najbolje vide u pisanjima Muhameda Hadžijahića, Saliha Hadžialića, Envera Redžića, Smaila Balića i drugih.

³⁷ Mada se sama nikada nije bavila vjerskim temama u istraživanju srednjovjekovne Bosne, Desanka Kovačević-Kojić je uočila i kritizirala tu promjenu, koja je danas u nauci ipak potpuno odbačena neovisno od toga kako autori vide konfesionalnu realnost Crkve bosanske. D. Kovačević-Kojić, "Primjedbe na tekst", 262.

historiografije u svojim područjima.³⁸ Zbog naslova našeg pristupa treba spomenuti da su dio savjetovanja posvećen srednjovjekovnoj Bosni predstavili profesori sa Filozofskog fakulteta u Sarajevu, Anto Babić i Desanka Kovačević-Kojić, iako on donosi samo jako sumirani pregled dotadašnjeg razvoja historiografije o ovoj temi, bez postavljanja budućih ciljeva, čak i u pogledu tematike istraživanja.³⁹ Ono što jeste važno je da se došlo do zaključka kako "Istorija Bosne i Hercegovine, uzeta u cjelini, do danas nije ispitana i proučena onako kako to zahtijeva istorijska nauka sa specijalnim obzirom da treba naporedo ispitivati sve periode i domene u njihovoj povezanosti i kontinuitetu. Od svih republika Jugoslavije Bosna i Hercegovina u tom pogledu stoji sigurno na posljednjem ili pretposljednem mjestu".⁴⁰ Ovi su zaključci bili pokretačka ideja projekta pisanja *Istorije naroda i narodnosti Bosne i Hercegovine*, započetog krajem 1966. godine. Projekat, koji je preuzela Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, trebao je da traje do 1975. godine, te da rezultira petotomnom sintezom cjelokupne prošlosti Bosne i Hercegovine. Evoluciju ovog projekta, od njegovih početaka do konačnog fijaska 1980-ih godina, dosta detaljno i na dokumentima bazirano obradio je M. Pelesić u već citiranom članku.⁴¹ Iz njegovog pisanja jasno se vidi da je projekat imao podršku vladajućih struktura, te da njegovo finansiranje nije bilo problem. Međutim, ne možemo se posebno složiti s autorovim krajnjim zaključcima kako je cjelokupan projekat miniran od strane historičara srpske nacionalnosti u svrhu promoviranja druge paralelne sinteze – *Istorije srpskog naroda*, kao jednog oblika ispoljavanja velikosrpskog nacionalističkog projekta.

Postojanje velikodržavnih i nacionalističkih tendencija u društvu, pa i historiografiji, ne može se realno osporiti 1980-ih godina, no spomenuti

³⁸ Ovaj dokument je analiziran u članku: Muhidin Pelesić, "Manipulacije srpske istoriografije o Bosni i Hercegovini", u: *Prilozi*, Sarajevo: Institut za istoriju, 2000, br. 29, 367.

³⁹ Prilog je zasebno objavljen: Anto Babić – Desanka Kovačević-Kojić, "Prilog o historiografiji srednjovjekovne Bosne i Hercegovine", u: *Most*, Mostar: Podružnica pisaca Hercegovačko-Neretvanskog kantona, 2000, br. 131, 73–79.

⁴⁰ M. Pelesić, "Manipulacije srpske istoriografije o Bosni i Hercegovini", 370.

⁴¹ Isto, 371–381.

projekat izrade sinteze tada je već dugo bio na izdisaju, dok se u početnim godinama njegovog razvoja iz dokumenata ne mogu identificirati bilo kakve organizirane opstrukcije. Uostalom, prilozi za srednjovjekovni i austrougarski dio uspješno su objavljeni u izdavačkoj djelatnosti ANUBiH, dok autori ostalih perioda nisu uspjeli da dovrše svoje obaveze iz brojnih, uglavnom ličnih razloga. Srednjovjekovni dio sastojao se od tri priloga – teksta Ante Babića, kojega je smrt spriječila da dovrši svoj možda i najkvalitetniji prilog o društvu srednjovjekovne Bosne, ekonomske historije obrađene od Desanke Kovačević-Kojić, te religiozne od strane Sime Ćirkovića.⁴² Sva tri priloga vrhunske su kvalitete i imala su znatan utjecaj na

⁴² *Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine I. Društvo i privreda srednjovjekovne bosanske države*, ur. Enver Redžić, Sarajevo: ANUBiH, 1987. Naslovi priloga: Anto Babić, “Uvod u istoriju srednjovjekovne bosanske države”, 11-20; Anto Babić, “Društvo srednjovjekovne bosanske države”, 21-83; Desanka Kovačević-Kojić, “Privredni razvoj srednjovjekovne bosanske države”, 85-190; Sima Ćirković, “Bosanska crkva u bosanskoj državi”, 191-254. U svom prikazu ovog izdanja Ignacij Voje ističe: “Pred dvema desetletjima je Akademija nauka i umjetnosti BiH na inicijativu društva zgodovinarjev BiH prevzela organizaciju pisanja zgodovine narodov in narodnosti BiH. (...) Do leta 1972 so sodelavci navedenih institucij in člani redakcije zbirali zgodovinsko gradivo v jugoslovanskih in tujih arhivih. Toda znanstvena obdelava zbranega gradiva in realizacija celotnega projekta ni potekala sinhronizirano in po zamišljeni intenzivnosti. (...) Čeprav je od projekta ostal le torzo, se je Akademija odločila, da tista dokončana ali delno dokončana poglavja, ki odgovarjajo postavljenim zahtevam in i kriterijem, objavi kot gradivo v dveh knjigah. (...) Tudi v tej nepopolni in nedokončani obliki je zapolnjena določena praznina vsajkar se tiče srednjeveške obravnave BiH. Nakazana so določena izhodišča za nadaljnje delo, prispevki pa predstavljajo model kako naj bi bila zgodovina BiH obdelana v celoti v obliki sinteze.” Ignacij Voje, “Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine, I. Društvo i privreda srednjovjekovne bosanske države. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1987. 264 str. (Posebna izdanja, knjiga LXXIX: Odjelenje-društvenih nauka, knjiga 17.)”, u: *Zgodovinski časopis*, Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1987, br. 41, 736-740. U još dva interesantna osvrtu na ovo izdanje autori su istakli nekoliko za našu temu zanimljivih opservacija. Boris Nilević piše: “Dugo Bosna čeka da se na sintetski način napiše njena preko hiljadu godina stara historija (...) Najviše ‘sintetske sreće’ od XIX stoljeća pa naovamo, imao je bosanski srednji vijek,” Boris Nilević, “Put do sinteze. Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine I, ANUBiH, knjiga LXXIX, Svjetlost, Sarajevo 1987”, u: *Odjek*, Sarajevo: Udruženje za očuvanje kulturne tradicije “Odjek”, 1988, br. 41/19, 24-25; Dubravko Lovrenović pak daje iduću ocjenu: “Ovo je prvi pokušaj da se, u obliku sinteze, prikažu procesi koji su stajali u pozadini političkih zbivanja, a koji su ih značajem i složnošću uveliko nadmašivali.” Дубравко Ловреновић, “А. Бабић – Д. Ковачевић-Кojiћ – С. Ћирковић. Прилози за историју Босне и Херцеговине, I, Друштво и привреда средњовјековне босанске државе, Посебна издања АНУ БиХ, књига LXXIX, Одељење друштвених наука, књига 17,

buduća istraživanja ovih tema. Mnogo realniju procjenu propasti projekta *Istorije naroda i narodnosti Bosne i Hercegovine* možemo dobiti ukoliko ga uporedimo s još jednim propalim sintetskim projektom koji se odvijao gotovo istovremeno s bosanskim: *Historijom naroda i narodnosti Jugoslavije*, koju su uglavnom pokretali historičari iz Hrvatske. Iako je ovaj projekat imenom modificirani nastavak ranijeg projekta *Istorije naroda Jugoslavije*, on ni ovog puta nije uspio biti dovršen. Za oba projekta, kao preslikano, vrijedi slijedeći zaključak B. Jankovića: "Zbog toga projekt *Istorije naroda i narodnosti Jugoslavije* nije samo primjer politički i ideološki poticanog historiografskog projekta već i primjer kako bez obzira na podršku 'odozgo' ti projekti nisu mogli biti realizirani bez adekvatnih reakcija samih povjesničara, čak i kada zajednica povjesničara dijeli načelni pristanak".⁴³

Podrška koju su projekti očito imali od organa vlasti je ono što nas, u kontekstu teme, ponajviše i zanima. Naime, kontekst društvenih kretanja 1960-ih i 1970-ih godina i federalizacija Jugoslavije doveli su do sve izražajnijeg fenomena da su političke elite počele favorizirati političke, društvene i kulturne integritete pojedinačnih republika nasuprot jedinstvene federacije.⁴⁴ Ipak, još jedna sličnost u navedenim projektima, nimalo slučajna, govori o fazi u kojoj se taj proces decentralizacije našao. Naime, u sva tri projekta naslovna tema pisanja/istraživanja su "narodi i narodnosti", definirani kao nositelji ustavnosti još AVNOJ-evskim dogovorima, a ne same republike. Centralizam u Socijalističkoj Jugoslaviji još je u određenoj mjeri imao snage da inhibira isticanje posebnosti pojedinih republika, te je kao alternativu poticao projekte koji su se bavili narodima i narodnostima unutar njih. Za veću promjenu morao se čekati novi ustavni poredak koji je nastao 1974. godine.

Сарајево, 1987", у: *Годишњак Друштва историчара*, Сарајево: Друштво историчара Босне и Херцеговине, 1987, бр. 38, 141–144.

⁴³ B. Janković, *Mijenjanje sebe same*, 104–105.

⁴⁴ Dosta detaljnije o sociokulturnoj politici u SR Bosni i Hercegovini tokom 1960-ih i 1970-ih godina i tadašnjem političkom konceptu vidjeti u: Sabina Veladžić, "Kultiviranje sociokulturnoga identiteta Bosne i Hercegovine kroz jezičnu politiku 1965.–1973.", u: *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, br. 53/3, 2021, 992–997.

Istraživački projekat “Društveni cilj XIII/2”

Početak 1980-ih godina doveo je do niza novih društvenih kretanja, a među njima se na historiografskom polju izdvaja istraživački projekat “Društveni cilj XIII”. Osnovni cilj ovog projekta bilo je unapređenje razvoja niza naučnih oblasti, od kojih je historiografija bila pod rednim brojem 2. Glavni naručilac i finansijer projekta bila je Samoupravna interesna zajednica (SIZ) za nauku, a institucija preko koje se projekat realizirao bio je Institut za istoriju u Sarajevu. Kao neka vrsta uvoda u projekat januara 1982. godine organizirano je Savjetovanje o historiografiji, na kome je utvrđeno kako tadašnje stanje razvoja historiografije tako i potrebni budući pravci njenog razvoja.⁴⁵ Iako direktni produkti istraživačkog projekta “Društveni cilj XIII/2” nisu podrazumijevali nastanak jedinstvene sinteze o historiji Bosne i Hercegovine, ipak su zamišljeni u okviru tog krajnjeg cilja: “To je jedini put da se mogu donositi zaključci na osnovu činjenične nužnosti a ne na osnovu domišljanja i proizvoljnih teorija i jedna solidna pretpostavka za izradu istorije Bosne i Hercegovine kao cjelovitog sintetskog djela što treba da bude krajnji cilj izvedbenog projekta DC XIII/2”.⁴⁶ Stvarni je odnos prema toj ideji među historičarima možda bio drugačiji,⁴⁷ no, to za našu temu nije od izravnog značaja.

⁴⁵ Za srednjovjekovne teme važan je temeljni referat “srednji vijek” koji je predočila Desanka Kovačević-Kojić, kao i zabilježene i objavljene rasprave Pave Živkovića i Ignacija Voje. Većina prijedloga iznesenih na ovom Savjetu u pogledu budućih tematskih istraživačkih okvira bila je realizirana kroz ciljeve i teme projekta DC XIII/2. *Savjetovanje o istoriografiji Bosne i Hercegovine (1945–1982)*, ur. Nedim Filipović, Sarajevo: ANU BiH, 1983, 31–36, 126–131, 142–145.

⁴⁶ Arhiv Instituta za historiju (Dalje: AIH), *Rezime. Izvedbeni projekt istraživanja iz oblasti istorije Bosne i Hercegovine: Društveni cilj XIII/2*, 1986, 1.

⁴⁷ “Samo jedno obavještenje. Zaista je na više mjesta u ovome projektu rečeno da je cilj ovoga da bi se kasnije omogućila izrada jedne sinteze. To nije baš tako striktno i ozbiljno shvaćeno, ali mislilo se da će to, u stvari, pomoći da se rade takve sinteze, ali nikakav plan o sintezi ne postoji”. Milorad Ekmečić, “Diskusija”, u: *Naučno-stručni kolokvij o izvedbenom projektu Društvenog cilja XIII/2. Istraživanja iz oblasti istorije (Sarajevo, 3. jula 1986): Stenografske bilješke*, Sarajevo: ANUBiH, Naučne komunikacije VI – Odbor za istorijske nauke, 1986, 21.

Cjelokupan izvedbeni projekat sastojao se od srednjoročnog i dugoročnog dijela.⁴⁸ Srednjoročni program rada trebao je trajati 5 godina (1986–1991.) i sastojao se od 68 pojedinačnih projektnih zadataka, od čega je 12 bilo posvećeno srednjovjekovnom periodu. Učesnici ovog dijela Projekta bili su dva profesora s Filozofskog fakulteta u Sarajevu (dr. Marko Šunjić, dr. Desanka Kovačević-Kojić), zatim profesori s fakulteta u Beogradu, Ljubljani i Zadru (dr. Sima Ćirković, dr. Ignacij Voje, dr. Pavo Živković), dva asistenta sa FF u Sarajevu (mr. Dubravko Lovrenović i mr. Đuro Tošić), asistentica na Institutu za istoriju u Sarajevu (mr. Vojka Besarović-Džinić), asistent na Institutu za istoriju u Banjoj Luci (mr. Pejo Ćošković), kustos "Spomen parka" na Vracama (mr. Mladen Ančić), saradnica Muzeja grada Sarajeva (mr. Vesna Aščerić) i profesor historije u srednjoj školi usmjerenog obrazovanja u Zenici (mr. Salih Jalimam).⁴⁹ Izvedbenim je projektom planirano da u Dubrovniku, Zadru, Splitu, Budimpešti, Zagrebu, Veneciji i Vatikanu istraživači borave ukupno 78 mjeseci, što je i tada moralo iznositi ogromnu sumu novca.⁵⁰

⁴⁸ S obzirom na značaj ovog projekta za dalji razvoj bosanskohercegovačke historiografije zaista čudi činjenica da do sada nije prošao kroz detaljniju analizu kao cjelina, ili pak u svojim pojedinim dijelovima. Tek su se ponekada javljali usputni osvrti u sklopu širih tematskih okvira: "Ipak, prije nego otvorimo pitanje novih istraživačkih tema valjalo bi se osvrnuti na rezultate jednog poduhvata zasnovanog sredinom 80-ih godina i utvrditi koje su teme u to doba smatrane prioritetima i dokle se došlo u tim istraživanjima. Radi se o projektu nazvanom Društveni cilj XIII/2. Institut za istoriju je bio nosilac projekta, a u njegovoj realizaciji sudjelovala je gotovo cjelokupna tadašnja zajednica historičara u BiH, ali i neki istraživači iz drugih centara tadašnje Jugoslavije (Beograd, Ljubljana) ... Ukupno je bilo angažirano 86 istraživača, od toga 38 doktora historijskih nauka, 22 magistra, 21 asistent, 2 stručna savjetnika, 1 stručni saradnik i 1 dokumentarist ... Danas vidimo da je najviše knjiga objavljeno iz srednjovjekovne historije. Od planiranih 12 tema iz srednjovjekovne bosanske historije do danas je završeno 7 projekata i svi su objavljeni kao posebne knjige. Međutim, od ovih 7 samo su dva završena u planiranom roku do konca 1991. godine. S druge strane, najmanje tema je završeno iz razdoblja nakon 1945. godine (svega jedna tema je završena u predviđenom roku, a na nekima se još uvijek radi). Sve to govori da rokovi za izradu, uglavnom, nisu bili dovoljno dugi." Husnija Kamberović, "Opće napomene o problemima historije Bosne i Hercegovine", u: *Prilozi*, Sarajevo: Institut za istoriju, br. 35, 2006, 219–221.

⁴⁹ AIH, *Izvedbeni projekt*, 7–8.

⁵⁰ U današnjim okvirima, paušalna procjena je da bi samo boravak na ovim istraživanjima koštao preko 100.000 €.

ISTRAŽIVAČ	TEMA	REZULTAT
Marko Šunjić	Bosna i Venecija	objavljena monografija ⁵¹
Mladen Ančić	Bosna i Ugarsko-hrvatsko kraljevstvo u doba Anžuvinske vlasti (1300-1387)	odbranjena disertacija i objavljena monografija ⁵²
Dubravko Lovrenović	Bosna i Ugarska od 1387. do 1463.	odbranjena disertacija i objavljena monografija ⁵³

⁵¹ Marko Šunjić, *Bosna i Venecija (odnosi u XIV. i XV. st.)*, Sarajevo: HKD Napredak, 1996. Za našu temu zanimljiv je autorov osvrt iz Uvodne bilješke, na str. 8: “Kada sam, polovicom 1986. za tzv. Projekat društvenog cilja XIII/2, kod Republičke zajednice za nauku BiH, prijavio temu ‘Bosna i Venecija, odnosi u XIV. i XV. st.’, i dalje je izgledalo da bi takva monografija korisno popunila izvjesnu prazninu. Tada – koliko sam znao – nitko drugi nije ni pokazivao posebno zanimanje za ovaj problem. Nije se moglo znati da je dr. Bogumil Hrabak, profesor na novosadskom Filozofskom fakultetu, imao gotov, ali nepubliciran rad na istu temu. Tako je Republička zajednica za nauku prihvatila moju prijavu i unijela je u svoj program koji je odmah, sa nazivima tema i imenima obrađivača dostavljen mnogim institucijama kako bi bio dostupan svim jugoslavenskim istraživačima iz odgovarajućih znanstvenih oblasti. Mnogo kasnije, 1990., doznao sam da se i profesor Hrabak, sa zakašnjenjem, natjecao sa svojom temom, vjerojatno prešućujući da je već ima obrađenu. Pošto je sva procedura u propisanom roku već bila provedena, Hrabakova tema nije ni mogla biti prihvaćena. Neupućen u sve to, počeo sam nužne predradnje. Pošto sam i ranije radio u odgovarajućim arhivima, tada sam – samo radi dopune – na teret Republičke zajednice za nauku BiH, ponovno proveo četrdesetak dana na radu u Veneciji i bar dva puta toliko u Zadru. Trebao sam, prema ugovoru, svoj rad završiti i rukopis predati do kraja 1990., ali kako sam 1987. i 1988.g. teže poboljšavao i dva puta operiran, poslovi su tekli usporenije pa mi je, razumijevanjem Zajednice, i rok za predaju pomjeren do kraja 1992.g.”.

⁵² Mladen Ančić, *Putanja klatna. Ugarsko-hrvatsko kraljevstvo i Bosna u XIV. stoljeću*, Zadar – Mostar: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Zadru – Ziral, 1997. Tekst sa stranice 5: “Prije svega moram ovdje kazati kako knjige u ovom obliku i uradjene na temelju svih onih vrela koja su za nju korištena, ne bi bilo da od početka 1987. do kraja 1991. nisam radio na izradi kolektivnog projekta ‘Društveni cilj SR BiH XIII’, kako se to u ono doba nazivalo. Rad na tome projektu značio je, ni manje ni više, no ukupno preko četiri mjeseca arhivskih istraživanja u Povijesnom arhivu u Zadru, dva mjeseca arhivskih istraživanja u Povijesnom arhivu u Dubrovniku, šest tjedana arhivskih istraživanja u Državnom arhivu Mađarske u Budimpešti, petnaest dana arhivskih istraživanja u arhivima i knjižnicama u Splitu i Trogiru i mjesec dana istraživanja u arhivima i knjižnicama Zagreba. Dakako bez financijske podrške tadašnje ‘S(amo-upravne) i(nteresne) z(ajednice) za nauku’ ovakav bi istraživački zahvat doista bio nezamisliv, a zahvalnost koju i ovdje moram ponovno iskazati nema i ne može imati ikakav drugi (ideološki, nostalgijački i sl.) motiv do čiste ljudske zahvalnosti što mi je omogućeno raditi!”.

⁵³ Dubravko Lovrenović, *Na klizištu povijesti (sveta kruna ugarska i sveta kruna bosanska) 1387–1463*, Sarajevo – Zagreb: Synopsis, 2006. Iz Predgovora, na str. 1: “Najveći dio materijalne osnove

Pavo Živković	Bosna i Despotovina	nije dovršeno ⁵⁴
Ignacij Voje	Poslovanje dubrovačkih trgovačkih društava u Bosni i Hercegovini od XIV. do sredine XIV. vijeka	objavljena monografija ⁵⁵
Desanka Kovačević-Kojić	Stanovništvo Srebrenice	objavljena monografija ⁵⁶
Vojka Besarović	Stranci u Bosni u srednjem vijeku	nije dovršeno
Pejo Čošković	Ustrojstvo "crkve bosanske" i njena uloga u XV. stoljeću	odbranjena disertacija i objavljena monografija ⁵⁷
Salih Jalimam	Djelatnost dominikanaca na teritoriji srednjovjekovne Bosne	odbranjena disertacija i objavljena monografija ⁵⁸

neophodne za pokrivanje troškova putovanja i istraživanja osiguran je u okviru 'Projekta društvenog cilja XIII/2'. Samoupravne interesne zajednice za nauku SR BiH. Dva boravka u Budimpešti u trajanju od nekoliko mjeseci – prvi zahvaljujući stipendiji mađarske vlade, drugi u okviru spomenutog projekta omogućila su prikupljanje izvorne građe mađarske provenijencije rasute po brojnim zbirkama objavljenih izvora, kao i odgovarajuće inozemne literature. Ugodna mi je dužnost zahvaliti se svima koji su omogućili realizaciju ovih studijskih boravaka".

⁵⁴ O sudbini ovog projekta saznajemo iz dokumenta – AIH, *Dopuna plana rada naučnih saradnika Instituta za istoriju u Sarajevu na Projektu DC XIII/2 za 1991. godinu*, (18. 12. 1991.). "Aktiviranje rada na temi 'Bosna i Despotovina', koju je po Izvedbenom projektu DC XIII/2 (tematska oblast srednji vijek) trebalo da obradjuje prof. dr. Pavo Živković. Istraživanja na ovoj temi nisu obavljena jer je prof. Pavo Živković prešao na rad na Filozofski fakultet u Zadru, te je vratio primljena sredstva. Za novog istraživača ove teme izabrana je prof. Željka Vrdoljak za vrijeme 1991–1995. godina. Rad na temi prof. Vrdoljak će obavljati uz poslove bibliotekara, te predlažemo da se tretira prva faza rada 1402–1427. godina". Tema nije ni tada obrađena, nego godinama kasnije u obliku doktorske disertacije i monografije, ali bez bilo kakve veze sa Projektom DC XIII/2: Enes Dedić, *Bosansko Kraljevstvo i Srpska Despotovina (1402–1459)*, Sarajevo: Institut za historiju, 2021.

⁵⁵ Ignacij Voje, *Poslovna uspešnost trgovcev v srednjeveškem Dubrovniku*, Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2003. Ne tvrdimo da je ova monografija direktni produkt rada na Projektu DC XIII/2, budući je nakon podnošenja teksta na ekspertsku ocjenu dr. Vojeu dopisom doznačeno da " ... rezultati vaših istraživanja na radu na gore spomenutom znanstvenom programu mogu se objaviti kao članak u odgovarajućem istorijskom časopisu". AIH, Gosp. prof. dr Ignacij Voje, 27. 5. 1991.

⁵⁶ Десанка Ковачевић-Кojiћ, *Средњовјековна Сребреница XIV–XV вијек*, Београд: САНУ, 2010.

⁵⁷ Pejo Čošković, *Crkva bosanska u XV. stoljeću*, Sarajevo: Institut za istoriju, 2005.

⁵⁸ Salih Jalimam, *Djelatnost dominikanaca u srednjovjekovnoj Bosni*, Tuzla: IPP Hamidović, 1999.

Sima Ćirković	Bosanska Posavina u srednjem vijeku	nije dovršeno ⁵⁹
Vesna Aščerić	Sarajevo i njegova okolina u XV vijeku	odbranjena disertacija i objavljena monografija ⁶⁰
Đuro Tošić	Trebinjska oblast	odbranjena disertacija i objavljena monografija ⁶¹

Dugoročni program u okviru Projekta DC XIII/2 planiran je da se ostvari do 2000. godine, no nikada nije zaživio uslijed raspada Jugoslavije i posljedičnih ratova. On je obuhvatio 5 tema: Selo u XV vijeku, Migracije, Djelovanje Katoličke crkve u Bosni, Vlasi, Mostar i okolina,⁶² te završni projekat formiranja Zbirke izvora za istoriju srednjovjekovne bosanske države.⁶³ Iz sjednice SIZ-a za nauku, održane 26. decembra 1990. vidljivo je da je za pet projekata iz srednjoročnog programa produžen rok do različitih termina u 1992. godini,⁶⁴ dok je oktobra 1991. svoje izvještaje podnijelo osmero učesnika projekta.⁶⁵

Iako nije rezultirao stvaranjem sinteze o bosanskoj historiji, utjecaj ovog projekta na historiografiju o Bosni općenito je ogroman, gotovo

⁵⁹ Tema je obrađena od strane druge autorice, također bez veze sa projektom DC XIII: Јелена Мрѓић, *Северна Босна 13–16. век*, Београд: Историјски институт, 2008.

⁶⁰ Vesna Mušeta-Aščerić, *Sarajevo i njegova okolina u XV stoljeću – između zapada i istoka*, Sarajevo: Sarajevo Publishing, 2005.

⁶¹ Ђуро Тошић, *Требињска област у средњем вијеку*, Београд: Историјски институт, 1998.

⁶² Ove su teme i danas uglavnom neobrađene, s izuzetkom odnosa Bosne sa samim vrhom Katoličke crkve, što je obraćeno u disertaciji koja trenutno čeka svoje objavljivanje: Dženan Dautović, "Bosna i Rimska kurija u srednjem vijeku", (odbranjena doktorska disertacija – neobjavljeno), Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet, 2017, te teme o Vlasima koja nema monografsku obradu, ali su razni njeni segmenti obrađivani u nizu članaka prof. dr. Esada Kurtovića.

⁶³ AIH, *Izvedbeni projekt*, 41–43.

⁶⁴ AIH, *Naučni programi u okviru DC XIII/2 za koje su produženi rokovi predaje završnih izvještaja (bez dodatnih sredstava)* – Kovačević-Kojić i Ćirković do 31. 3. 1992; Šunjić i Aščerić do 30. 6. 1992; te Lovrenović do 31.12.1992. Ranije je produžen rok za predaju projekta i M. Ančiću do 31. decembra 1991. AIH, *Naučni programi u okviru DC XIII/2 za koje su produženi rokovi predaje završnih izvještaja (sa dodatnim sredstvima)*.

⁶⁵ AIH, *Izvještaj o toku realizacije i ostvarenim rezultatima multidisciplinarnih istraživanja u okviru Društvenih ciljeva (DC)*, Sarajevo, oktobra 1991: Šunjić, Ančić, Lovrenović, Čosković, Jalimam, Tošić, Voje i Kovačević-Kojić.

nemjerljiv.⁶⁶ Pobljiže smo se osvrnuli samo na monografije o srednjovjekovnoj prošlosti proizašle iz ovog projekta, a kada njima pribrojimo još neka od djela iz drugih oblasti, vidimo da bi poznavanje bosanskohercegovačke prošlosti bez istraživanja provedenih projektom DC XIII/2 bilo daleko siromašnije.⁶⁷ Kada znamo šta je uslijedilo, tj. kakav je odnos vladajućih

⁶⁶ "Усвајање овог програма и рад на његовој реализацији у оквиру друштвених циљева који је иницирао и финансирао тадашњи СИЗ науке БиХ био је далекосежно значајан. Тиме су били створени бољи услови за рад на бројним научним програмима. То је отворило, опћенито, бољу перспективу за развој науке уопће у Босни и Херцеговини. Тако је и рад на задацима ДЦ 13/2 унио доста новог и подстицајног у области историографије. Захваљујући управо таквој новој оријентацији никада дотада није се окупио и мобилизирао толики број истраживача-историчара и то не само с подручја наше републике, на истраживању и изради низа научних задатака, чије ће успјешно завршавање представљати прави преокрет у овој научној области у Босни и Херцеговини. Успјешна реализација задатака у току средњорочног програма из ДЦ 13/2 обогатила је нашу историјску науку до завидне висине, јер је за само пет година написано много чланака, расправа, студија, завршена је или је у завршној фази израда низа вриједних монографија о важним научним питањима из прошлости Босне и Херцеговине. ... Било је појединачних случајева да се преамбициозно планирало у истраживању ван земље, а да се претходно није довољно испитало шта ће такво истраживање донијети. И у формулисању тема из појединих пројеката долазила је до изражаја неодмјереност и неримјереност могућностима истраживача. Отуда и захтјеви појединих истраживача за пролонгирањима рока, јер се у задатих пет година рада није такав пројекат могао реализовати. ... Доста слабости произилазило је и из претходно утврђене методологије рада коју је конципирао ранији СИЗ науке. У то је унесено доста непотребног администрирања (поменимо само три самоуправна органа који су усвајали извјештаје и сл., а да и не помињемо дугу временску процедуру оцјењивања годишњих извјештаја од стране експерата СИЗ-а науке). Мислим да на челу СИЗ-а науке није била довољно концилијантна личност која је била упућена у све ове финесе научног рада, посебно из области хуманистичких дисциплина. Био је више склон административном рјешавању спорних питања." Нусрет Шехић, "О значају, резултатима и пропустима у петогодишњем раду (1986-1991) на истраживању историје из Програма Друштвеног циља 13/2", у: *Прилози*, Сарајево: Институт за историју, бр. 27, 1991, 205–209.

⁶⁷ Spomenimo samo: Ahmed Aličić, *Pokret za autonomiju Bosne od 1831 do 1832. godine*, Sarajevo: Orijentalni institut, 1996; Isti, *Sumarni popis Bosanskog sandžaka iz 1468/69. godine*, Mostar: Islamski kulturni centar, 2008; Ismet Kasumović, *Školstvo i obrazovanje u Bosanskom ejaletu za vrijeme osmanske uprave*, Mostar: Islamski kulturni centar, 1999; Kemal Hrelja, *Kako je živio narod. Bosna i Hercegovina 1918-1941*, Sarajevo: Bosanska knjiga, 1994; Senija Milišić, *Kulturna djelatnost u Bosni i Hercegovini: 1945-1950*, Sarajevo: Zalihica, 2012; Tomislav Išek, *Mjesto i uloga HKD Napredak u kulturnom životu Hrvata Bosne i Hercegovine (1902. – 1918.)*, Sarajevo: Institut za istoriju – HKD Napredak, 2002.

struktura prema istraživačkim projektima u oblasti historiografije nakon Odbrambeno-oslobodilačkog rata 1992–1995, možemo samo zaključiti da je bio uhvaćen posljednji voz i da bi okolnosti iz 21. stoljeća zahtijevale decenije i decenije čekanja i osiguravanja sitnih materijalnih podrški, kakve se gotovo isključivo mogu očekivati u današnjem vremenu, da bi se ostvarili ciljevi kakvi jesu preko projekta DC XIII/2.

Navedeni, moglo bi se reći i izvanredni rezultati projekta DC XIII/2 neminovno nas vode ka traženju uzroka zašto je baš on uspio, dok su ranije spominjani projekti, kako smo vidjeli, doživjeli fijasko. Prvi, a vjerovatno i najvažniji razlozi nalaze se u samim historičarima koji su bili uključeni u projekat. Do 1980-ih godina u Bosni su već bile stasale najmanje tri generacije profesionalnih povjesničara, te se time dosegla i kritična brojka ljudi koji bi svojim radom iznijeli jedan ovakav projekat. Jako je važno, gotovo presudno bilo i to što se angažman ovih historičara nije odnosio na pisanje sinteze, nego pisanje zasebnih studija. Sinteza bi podrazumijevala zajedničke napore na jednoj usko definiranoj temi, što neminovno vuče potrebu za hijerarhijom u organizaciji rada, a što je, opet neminovno, jako često izvor pojave nesuglasica među učesnicima uslijed pojave poznate akademske boljke strašnih razmjera – narcisoidne sujete. Druga stvar je što bi rad na eventualnoj sintezi autorima gotovo sigurno bio sekundarna obaveza u odnosu na istraživanja i publiciranja koja su morali da obave prirodom svojih poslovnih pozicija ili ambicija. Zasebne teze su ili uklopljene u već postojeće pojedinačne istraživačke projekte, ili su pak postale glavna obaveza mladih istraživača u ostvarenju konačnog cilja – odbrane doktorske disertacije. Na taj je način dinamika niza zasebnih, dobro motiviranih pregalaštava objedinjena u dobre rezultate cijelog projekta.

Drugi razlozi kriju se u povoljnom kontekstu vremena kada je sam Projekat pokrenut.⁶⁸ Glavna karakteristika tog konteksta je u ustavnom urede-

⁶⁸ Širu sliku o kontekstu 1980-ih godina potražiti kod: Dušan Bilandžić, *Jugoslavija poslije Tita, 1980-1985*, Zagreb: Globus, 1986. Više specijalizirani osvrt, baziran na istraživanju diskurzivnih praksi proizašlih iz jačeg idejnog preusmjeravanja osnovnih stavova srpske inteligencije: Sabina Veladžić, "Diskurzivne prakse srpske kulturne inteligencije i proizvodnja društveno-političke kri-

nju SFRJ nakon donošenja novog Ustava 1974. godine. On je "definitivno Jugoslaviju izveo na put konfederalizacije, s obzirom da je uveden konsenzus republika i pokrajina prilikom odlučivanja, a legalizirano je pravo na samoopredjeljenje i odcjepljenje".⁶⁹ Velike ovlasti koje su republike dobile ovim Ustavom, značile su i potpunu autonomiju u pogledu ulaganja u sport, kulturu, nauku i druge segmente društvenog života – formirana je nova politika, "novi proces koji je pokrenuo republički politički vrh, a implementirala kulturna inteligencija, s ciljem oblikovanja institucionalnih znanja o povijesnom (i) kulturnom identitetu bosanskohercegovačkoga društva u njegovoj ukupnosti".⁷⁰ Prof. dr. Mladen Ančić, jedan od rijetkih danas živih i u nauci aktivnih sudionika projekta DC XIII/2, nam je u razgovoru potvrdio ovakva razmišljanja, te je upotrijebio jednu zanimljivu paralelu: podizanje zgrada Vlade i Skupštine SR BiH na Marin Dvoru bilo je jedan oblik spomenutog procesa, a drugi, s njim paralelan bila je realizacija projekata Društvenih ciljeva. Upravo u tom jačanju republika i posljedičnom "federiranju federacije",⁷¹ vidimo i razloge zašto su neke teme na koje se nije sa simpatijama ranije gledalo, postale primarni interesi istraživanja.⁷² Tu prije svega mislimo na odnose, u konkretnom slučaju Bosne, s drugim vanjskopolitičkim faktorima u starijim periodima prošlosti.

ze kroz i unutar Saveza književnika Jugoslavija tokom 1985. godine", u: *Historijski pogledi*, Tuzla: Centar za istraživanje moderne i savremene historije, br. 11, 2024, 214–257.

⁶⁹ Dževad Drino, "Ustav SFRJ iz 1974. godine – otklon ili povratak AVNOJ-u?", u: *Зборник радова Устав СФРЈ из 1974. године – 50 година касније*, ur. Јелена Вучковић, Крагујевац: Правни факултет Универзитета у Крагујевцу – Институт за правне и друштвене науке, 2025, 213. Pogledati i Zdravko Tomac, "Jugoslavenski federalizam", u: *Politička misao*, Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, 1986, br. XXIII/3, 4–14.

⁷⁰ S. Veladžić, "Kultiviranje sociokulturnoga identiteta Bosne i Hercegovine kroz jezičnu politiku 1965. – 1973.", 989.

⁷¹ Termin posuđen iz knjige: D. Bilandžić, *Jugoslavija poslije Tita*, 20.

⁷² U analizi sličnih promjena u hrvatskoj historiografiji ovog vremena B. Janković potencira i uticaj koji su na domaće historičare imali francuski historičari škole Anala. B. Janković, *Mijenjanje sebe same*, 64–72. Međutim, na primjeru Bosne, pogotovo bosanskohercegovačke medievistike, takav uticaj ne možemo prepoznati. Prije svega, bosanski medievisti su se i ranije, silom prilika uslijed ogromnog uništenja dokumenata i poluprisilne orijentacije na fondove Dubrovačkog arhiva, bavili temama iz privredne historije, historije svakodnevnice i sl.

Nacionalni identiteti koji su se, kao prateća anomalija, razbuktali paralelno sa dodatnom federalizacijom SFRJ i rastom autonomije republika, doveli su do znatno većeg angažiranja historiografije, uključujući i medievistiku. Vidjeli smo u jednom od ranije spomenutih primjera kako 800. godišnjica izdavanja povelje bana Kulina nije izazvala velike emocije u Bosni i Hercegovini. Istovremeno, u istoj se godini u susjednoj SR Srbiji obilježavala 600. godišnjica Bitke na Kosovskom polju, koja je u javnosti, institucijama, pa i pojedinim akademskim krugovima uzrokovala pravi ideološki inferno. Ćirković je u članku iz maja 1989. godine osjetio da bi se to koketiranje historiografije i ideologije itekako moglo oteti kontroli: “Pred sadašnju šestu stogodišnjicu iz dubokih i razgranatih korena tradicija o kosovskoj bici izdanci izbijaju na raznim mestima i još je rano nagađati o tome u šta će se razviti i kakve će plodove dati”.⁷³ Samo godinu dana kasnije, proglašenje godine sv. Save i zvanično je proklamiralo novu nacionalnu ideologiju srpske politike, čije su konačne i kobne posljedice gotovo odmah bile vidljive.⁷⁴

Zaključak

Sagledani primjeri govore o različitim aspektima odnosa historiografske struke u Bosni i Hercegovini s institucijama moći, koje su tada bile u rukama socijalistički orijentiranih političara, a koji su od 1960-ih godina postali pronosiocima svojevrsnog bosanskog socio-kulturnog nacionaliz-

⁷³ Sima Ćirković, “Od bitke do jubileja: Kosovo 1389–1989”, u: Sima M. Ćirković, *Živeti sa istorijom*, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2020, 170–173. Danas, kada znamo svu toksičnost tih plodova, mitomanija oko kosovske bitke jedno je od najplodnijih tema istraživanja zloupotrebe historiografije o srednjem vijeku na Balkanu, zarad službe nacionalnoj ideologiji. Cf. Jasna Dragović-Soso, *‘Saviours of the Nation’. Serbia’s Intellectual Opposition and the Revival of Nationalism*, Montreal – Kingston: McGill-Queen’s University Press, 2002, 115–160; Ivan Čolović, *Smrt na Kosovu polju*, Beograd: XX vek, 2016.

⁷⁴ O razornim posljedicama koje je ova mitološka konstrukcija imala u formiranju velikosrpskih ambicija, a posljedično i brojnih zločinačkih pohoda u ratovima 1990-ih Cf. Edin Omerčić, *Brzina mraka. Politička djelatnost Srpske pravoslavne crkve u Bosni i Hercegovini od 1989. do 1996.*, Sarajevo: Institut za historiju, 2024.

ma. Historiografija je bez sumnje bila rado korištena u ideološke svrhe od centara moći, njezin medievistički dio prilično manje, no, kao i u drugim političkim sistemima, emocijama impregnirani odnos struke i politike često je bio jako blizak. Nije taj odnos automatski morao biti negativan, mogli smo vidjeti i primjere kada su političke institucije osigurale sve preduvjete za ozbiljne historiografske projekte, no, struka tada nije mogla odgovoriti zbog svojih boljki i nedovoljno dosegnutog razvitka. Kada su se konačno poklopile kako povoljne političke prilike, tako i spremnost akademske zajednice da odgovori izazovima, pokrenut je jako ozbiljan istraživački projekat kojem bi mogle da zavide i daleko razvijenije sredine. Zbog potpunog kraha političke situacije, nastalog krvavim raspadom Jugoslavije i ratovima na njenom području izazvanim prije svega hegemonističkim i velikodržavnim ambicijama iz Srbije, konačne posljedice ovog projekta počele su da se vide tek godinama, pa i decenijama kasnije, kada su se studije zasnovane na istraživanju u okviru projekta DC XIII/2 počele objavljivati.

Iako ni ovim prilogom nije sagledan utjecaj marksističkog shvatanja historijskih procesa, ipak možemo doći do zaključka da razvoj bosanskohercegovačke historiografije nije posebno ovisio o hirovima i prohtjevima političkih agendi, kako institucionalnih tako ni pojedinačnih. Sličan se odnos zadržava i na kraju ovog razdoblja, kada raspad socijalističkog društvenog sistema biva sve vidljiviji i neizbježniji. Ni u takvim uslovima nove ideologije nisu svoje ispoljavanje ostvarile preko zvaničnih medievističkih institucija i istraživača, nego je radikaliziranje i mobiliziranje javnih masa protjecalo kroz druge medije, sve do erupcije početkom 1990-ih.

IZVORI I LITERATURA

Neobjavljeni izvori

Arhiv Bosne i Hercegovine (ABiH), Sarajevo,

– fond: Komisija CKSKBiH za istoriju

Arhiv Instituta za historiju (AIH), Sarajevo,

– fond: Društveni cilj XIII/2

Knjige

Ančić, Mladen, *Putanja klatna. Ugarsko-hrvatsko kraljevstvo i Bosna u XIV. stoljeću*, Zadar – Mostar: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Zadru – Ziral, 1997.

Antolović, Michael, *Dijalog s povodom 8: Intelektualna autobiografija i historijska antropologija Arona Gureviča*, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2015.

Babić, Anto, *Istorija naroda Jugoslavije. Dio 1*, Sarajevo: Svjetlost, 1946, 1947, 1948.

Banerji, Arup, *Writing History in the Soviet Union. Making the Past Work*, London – New York: Routledge, 2018, 38–45.

Bilandžić, Dušan, *Jugoslavija poslije Tita, 1980–1985*, Zagreb: Globus, 1986.

Čošković, Pejo, *Crkva bosanska u XV. stoljeću*, Sarajevo: Institut za istoriju, 2005.

Čolović, Ivan, *Smrt na Kosovu polju*, Beograd: XX vek, 2016.

Dragović-Soso, Jasna, *‘Saviours of the Nation’. Serbia’s Intellectual Opposition and the Revival of Nationalism*, Montreal – Kingston: McGill-Queen’s University Press, 2002.

Duranović, Amir, *Povijest, historija, historiografija*, Sarajevo: Udruženje za modernu historiju, 2020.

Đurović, Smiljana, *Marksistička istoriografiska škola Pokrovskog*, Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1977.

- Historija naroda Jugoslavije I*, Zagreb: Školska knjiga, 1953.
- Istorijska nauka o Bosni i Hercegovini u razdoblju 1990 – 2000*, ur. Enver Redžić, Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 2003.
- Jalimam, Salih, *Djelatnost dominikanaca u srednjovjekovnoj Bosni*, Tuzla: IPP Hamidović, 1999.
- Janković, Branimir, *Mijenjanje sebe same. Preobrazbe hrvatske historiografije kasnog socijalizma*, Zagreb: Srednja Europa, 2016.
- Kamberović, Husnija, *Historiografija u Bosni i Hercegovini u službi politike*, Zagreb: Srednja Europa, 2012.
- Koren, Snježana, *Politika povijesti u Jugoslaviji (1945–1960)*, Zagreb: Srednja Europa, 2012.
- Kovačević-Kojić, Desanka, *Srednjovjekovna Srebrenica XIV–XV vijek*, Beograd: SANU, 2010.
- Kuljić, Todor, *Prevladavanje prošlosti. Uzroci i pravci promene slike istorije krajem XX veka*, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2002.
- Lilly, Carol S., *Power and Persuasion. Ideology and Rhetoric in Communist Yugoslavia, 1944–1953*, Boulder: Westview Press, 2001.
- Lovrenović, Dubravko, *Na klizištu povijesti (sveta kruna ugarska i sveta kruna bosanska) 1387–1463*, Sarajevo – Zagreb: Synopsis, 2006.
- Marxist History-writing for the Twenty-first Century*, ur. Chris Wickham, Oxford: Oxford University Press, 2007.
- Marxist Historiographies. A Global Perspective*, ur. Q. Edward Lang – Georg G. Iggers, London – New York: Routledge, 2016.
- Marxism and Medieval Studies. Marxist Historiography in East Central Europe*, ur. Martin Nodl, Piotr Węcowski, Dušan Zupka, Leiden – Boston: Brill, 2024.
- Mušeta-Aščerić, Vesna, *Sarajevo i njegova okolina u XV stoljeću – između zapada i istoka*, Sarajevo: Sarajevo Publishing, 2005.

- Najbar-Agičić, Magdalena, *Radi se o časti hrvatske nauke ... Rasprave o hrvatskoj povijesti ranoga srednjeg vijeka za Historiju naroda Jugoslavije (1949–1950)*, Zagreb: Srednja Europa, 2013.
- Naučni skup Historiografija u Bosni i Hercegovini od 1990. do 2003. godine*, ur. Adnan Huskić – Husnija Kamberović, Sarajevo: Friedrich Naumann Stiftung, 2003.
- Omerčić, Edin, *Brzina mraka. Politička djelatnost Srpske pravoslavne crkve u Bosni i Hercegovini od 1989. do 1996.*, Sarajevo: Institut za historiju, 2024.
- Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine I. Društvo i privreda srednjovjekovne bosanske države*, ur. Enver Redžić, Sarajevo: ANUBiH, 1987.
- Prilozi o historiografiji Bosne i Hercegovine: (2001 – 2017)*, ur. Dževad Juzbašić – Zijad Šehić Vol. 1–2, Sarajevo: ANUBiH, 2020.
- Ramšak, Jure, *(Samo)upravljanje intelekta. Društvena kritika u kasnosocijalističkoj Sloveniji*, Sarajevo: Udruženje za modernu historiju, 2022.
- Reynolds, David A. J., *Revisiting History in Communist Europe. Constructing Counter-Revolution in 1956 and 1968*, London: Anthem Press, 2020.
- Redžić, Enver, *Ante Babić – čovjek i djelo – (1899–1974)*, Sarajevo: ANUBiH, 2001.
- Roberts, Geoffrey, *Stalin's Library. A Dictator and his Books*, New Haven: Yale University Press, 2022.
- Savjetovanje o istoriografiji Bosne i Hercegovine (1945–1982)*, ur. Nedim Filipović, Sarajevo: ANU BiH, 1983.
- Johnson, A. Ross, *The Transformation of Communist Ideology: The Yugoslav Case, 1943–1953*, Cambridge: The MIT Press, 1972.
- Stanković, Drago J., *Anatomija procesa Milovanu Đilasu*, Zagreb: Centar za informacije i publicitet, 1989.
- Stanković, Đorđe, Ljubodrag Dimić, *Istoriografija pod nadzorom. Prilozi istoriji historiografije I*, Beograd: Službeni list SRJ, 1996.
- Šunjić, Marko, *Bosna i Venecija (odnosi u XIV. i XV. st.)*, Sarajevo: HKD Napredak, 1996.

Tošić, Đuro, *Trebinjska oblast u srednjem vijeku*, Beograd: Historijski institut, 1998.

Voje, Ignacij, *Poslovna uspešnost trgovcev v srednjeveškem Dubrovniku*, Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2003.

What's Left of Marxism. Historiography and the Possibilities of Thinking with Marxian Themes and Concepts, ur. Benjamin Zachariach, Lutz Raphael, Brigitta Bernet, Oldenbourg: De Gruyter, 2020.

Članci

Ančić, Mladen, "Neuspjela emancipacija. Hrvatska akademska historiografija i parcijalna kolektivna pamćenja", u: *Hercegovina*, Mostar: Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru, 2022, br. 8, 179–251.

Babić, Anto, "Uvod u istoriju srednjovjekovne bosanske države", u: *Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine I. Društvo i privreda srednjovjekovne bosanske države*, ur. Enver Redžić, Sarajevo: ANUBiH, 1987, 11–20.

Babić, Anto, "Društvo srednjovjekovne bosanske države", u: *Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine I. Društvo i privreda srednjovjekovne bosanske države*, ur. Enver Redžić, Sarajevo: ANUBiH, 1987, 21–83.

Babić, Anto – Desanka Kovačević-Kojić, "Prilog o historiografiji srednjovjekovne Bosne i Hercegovine", u: *Most*, Mostar: Podružnica pisaca Hercegovačko-Neretvanskog kantona, 2000, br. 131, 73–79.

Budak, Neven, "Post-socialist Historiography in Croatia since 1990", u: *(Re)Writing History – Historiography in Southeast Europe after Socialism*, ur. Ulf Brunnbauer, Berlin: LIT Verlag, 2004, 128–164.

Ćirković, Sima, "Srednjovekovna Bosna u delu Ante Babića", u: Anto Babić, *Iz istorije srednjovjekovne Bosne*, Sarajevo: Svjetlost, 1972, 5–8.

Ćirković, Sima, "Bosanska crkva u bosanskoj državi", u: *Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine I. Društvo i privreda srednjovjekovne bosanske države*, ur. Enver Redžić, Sarajevo: ANUBiH, 1987, 191–254.

Ćirković, Sima, "Metodološki problemi proučavanja srednjovjekovne srpske istorije", u: *O historiografiji i metodologiji*, Beograd: Istorijski institut, 2007, 207–214.

- Ćirković, Sima, “Od bitke do jubileja: Kosovo 1389–1989”, u: Sima M. Ćirković, *Živeti sa istorijom*, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2020, 170–173.
- Dautović, Dženan, “Mapiranje ideologija u historiografiji o srednjovjekovnoj Bosni”, u: *Preporodov Journal*, Zagreb: KDBH Preporod, br. 208–209, 65–73.
- Drino, Dževad, “Ustav SFRJ iz 1974. godine – otklon ili povratak AVNOJ-u?”, u: *Zbornik radova Ustav SFRJ iz 1974. godine – 50 godina kasnije*, ur. Jelena Vučković, Kragujevac: Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu – Institut za pravne i društvene nauke, 2025, 211–222.
- Đilas, Milovan, “O nacionalnoj istoriji kao vaspitnom predmetu”, u: *Komunist*, Beograd: Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije, 1949, br. 3/1, 57–82.
- Ekmečić, Milorad, “Diskusija”, u: *Naučno-stručni kolokvij o izvedbenom projektu Društvenog cilja XIII/2. Istraživanja iz oblasti istorije (Sarajevo, 3. jula 1986): Stenografske bilješke*, Sarajevo: ANUBiH, Naučne komunikacije VI – Odbor za istorijske nauke, 1986, 21.
- Filippov, Igor, “The Notion of Feudalism in Russian Historiography”, u: *El temps i l'Espai del Feudalisme*, ur. Flocel Sabaté – Joan Farré, Lleida: Pagès editors, 2004, 149–165.
- Filipović, Muhamed, “Oblast historije i historiografije u EJ – Bosna i Hercegovina”, u: *Prilozi*, Sarajevo: Institut za istoriju, 1986, br. 21, 300–312.
- Kalous, Antonin, “Medieval Research in the Czech Republic”, u: *Annual of Medieval Studies at CEU*, Budapest: The Central European University, 2009, br. 15, 213–219.
- Kamberović, Husnija, “Opće napomene o problemima historije Bosne i Hercegovine”, u: *Prilozi*, Sarajevo: Institut za istoriju, br. 35, 2006, 217–222.
- Katz, Vera, “Pokušaj marginaliziranja intelektualaca u Bosni i Hercegovini”, u: *Zbornik radova Jugoslavija, poglavlje 1980-1991*, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2021, 657–683.

- Kazhdan, Alexander, "Soviet Studies on Medieval Western Europe: A Brief Survey", u: *Speculum*, Chicago: The University of Chicago Press, 1982, br. 57/1, 1–19.
- Kovačević-Kojić, Desanka, "Primjedbe na tekst 'Srednjovjekovna bosanska država'", u: *Prilozi*, Sarajevo: Institut za istoriju, 1986, br. 21, 261–262.
- Kovačević-Kojić, Desanka, "Privredni razvoj srednjovjekovne bosanske države", u: *Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine I. Društvo i privreda srednjovjekovne bosanske države*, ur. Enver Redžić, Sarajevo: ANUBiH, 1987, 85–190.
- Kurtović, Esad, "Anto Babić 1899. – 1999. (Povodom stogodišnjice rođenja)", u: *Bosna franciscana*, Sarajevo: Franjevačka teologija, 2000, br. 13, 241–257.
- Lovrenović, Dubravko, "A. Babić – D. Kovačević-Kojić – S. Ćirković, *Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine*, I, Društvo i privreda srednjovjekovne bosanske države, Posebna izdanja ANU BiH, knjiga LXXIX, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 17, Sarajevo, 1987", u: *Godišnjak društva istoričara*, Sarajevo: Društvo istoričara Bosne i Hercegovine, 1987, br. 38, 141–144.
- Lovrenović, Dubravko, "Od bogumilskog mita do hegemonističkih pretenzija (Povijest jedne krivotvorine: od biskupa Nikole Modruškog do akademika Muhameda Filipovića)", u: *Zbornik o Pavlu Anđeliću*, ur. Marko Karamatić, Sarajevo: Franjevačka teologija, 2008, 169–303.
- Lovrenović, Dubravko, "Bosanski mitovi", u: *Bosanska kvadratura kruga*, Sarajevo – Zagreb: Synopsis, 2012, 215–247.
- Nilević, Boris, "Put do sinteze. Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine I, ANUBiH, knjiga LXXIX, Svjetlost, Sarajevo 1987", u: *Odjek*, Sarajevo: Udruženje za očuvanje kulturne tradicije "Odjek", 1988, br. 41/19, 24–25.
- Pelesić, Muhidin, "Manipulacije srpske historiografije o Bosni i Hercegovini", u: *Prilozi*, Sarajevo: Institut za istoriju, 2000, br. 29, 367–404.

- Rabić, Nedim, "In Search of an Acceptable Past: The Bosnian Middle Ages and National Ideologies", u: *Balkan Historiographical Wars: The Middle Ages*, ur. Diana Mishkova, Roumen Daskalov, Cham: Palgrave Macmillan, 2025, 275–317.
- Šehić, Nusret, "O organizaciji rada i metodologiji izrade jedinice Bosna i Hercegovina", u: *Prilozi*, Sarajevo: Institut za istoriju, 1986, br. 21, 282–285.
- Šehić, Nusret, "O značaju, rezultatima i propustima u petogodišnjem radu (1986-1991) na istraživanju istorije iz Programa Društvenog cilja 13/2", u: *Prilozi*, Sarajevo: Institut za istoriju, br. 27, 1991, 205–209.
- Šidak, Jaroslav, "Bilješke", u: *Historijski zbornik*, Zagreb: Društvo za hrvatsku povjesnicu, 1949, br. II/1-4, 373–375.
- Tomac, Zdravko, "Jugoslavenski federalizam", u: *Politička misao*, Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, 1986, br. XXIII/3, 4–14.
- Veladžić, Sabina, "Kultiviranje sociokulturnoga identiteta Bosne i Hercegovine kroz jezičnu politiku 1965. – 1973.", u: *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, br. 53/3, 2021, 989–1021.
- Veladžić, Sabina, "Diskurzivne prakse srpske kulturne inteligencije i proizvodnja društveno-političke krize kroz i unutar Saveza književnika Jugoslavija tokom 1985. godine", u: *Historijski pogledi*, Tuzla: Centar za istraživanje moderne i savremene historije, br. 11, 2024, 214–257.
- Voje, Ignacij, "Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine, I. Društvo i privreda srednjovjekovne bosanske države. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1987. 264 str. (Posebna izdanja, knjiga LXXIX, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 17.)", u: *Zgodovinski časopis*, Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1987, br. 41, 736–740.
- Wickham, Chris, "Memories of Underdevelopment: What Has Marxism Done for Medieval History, and What Can It Still Do?", u: *Marxist History-writing for the Twenty-first Century*, ur. Chris Wickham, Oxford: Oxford University Press, 2007, 32–48.

Doktorske disertacije

Dautović, Dženan, "Bosna i Rimska kurija u srednjem vijeku", (odbranjena doktorska disertacija – neobjavljeno), Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet, 2017.

Najbar-Agičić, Magdalena, *Hrvatska historiografija 1945–1960. Ideološki okvir i putovi razvoja*, (odbranjena doktorska disertacija), Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, 2011.

INSTITUTIONAL SHAPING OF KNOWLEDGE ON MIEVEAL BOSNIA DURING THE SOCIALIST ERA, WITH SPECIAL REFERENCE TO THE RESEARCH PROJECT “SOCIAL GOAL XIII/2”

Summary

The primary aim of this article is to examine the development of historical scholarship on medieval Bosnia during the period from 1945–1992, that is, under the socialist regime of the Second Yugoslavia. Particular attention is devoted to the mechanisms through which ruling structures, via their institutional apparatuses, sought to shape formal research and publishing projects related to Bosnia’s medieval past. The focus on the medieval period stems both from the author’s initial scholarly orientation and from the inherent specificity and ideological receptiveness of this era to various political concepts that have emerged, vanished, and re-emerged throughout the latter half of the 19th century, the 20th century, and the early decades of the 21st century. The study employs a predominantly comparative-analytical methodology. The findings reveal notable parallels in the institutional influence on historical scholarship across other Yugoslav republics, with one key distinction: in Bosnia, at least at the level of professional engagement with the medieval period and institutional attitudes toward it, there was no discernible transformation into a state-sponsored nationalist ideology of an obsessive character, as was the case, for example, in Serbia, at least not until the 1990s. A focused analysis of the research initiative “Social Goal XIII/2” demonstrates how significant scholarly outcomes in the field of history can be achieved when the developmental agendas of governing structures align with the professional ambitions of a critical mass of academic researchers.